

УДК 330.56.01

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ЗАРОБІТНУ ПЛАТУУ РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

П. Островерх, О. Яремчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка
пр.Свободи, 18, м. Львів, 79008, Україна
E-mail: olesja.yaremchuck@gmail.com*

У статті досліджено еволюцію поглядів на розподіл доходів на ринку праці. Проаналізовано становлення та розвиток концепцій заробітної плати та прибутку, а також особливості тлумачення цих теорій у межах окремих економічних шкіл.

Ключові слова: заробітна плата, прибуток, дохід, ринок праці, підприємництво.

Вступ. У системі механізмів ефективного розподілу доходів, особливе місце належить ринку праці. Взаємодія попиту та пропозиції на цьому ринку визначає не лише ціну праці, але опосередковано впливає й на величину прибутку фірм, що винаймають працю. Рівень заробітної плати найманих працівників є вагомим чинником, яким вони керуються при виборі фірми чи іншої сфери своєї діяльності. Водночас, ціна праці впливає на ухвалення підприємцями рішень щодо максимізації їхніх прибутків, оптимізації витрат виробництва, обсягів капіталовкладень тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формуванню сучасних поглядів на розподіл доходів передувало глибоке дослідження цього питання багатьма представниками провідних шкіл економічної теорії. Як наслідок, надбанням економічної науки стала значна кількість теорій та концепцій, які дають змогу аналізувати головні види доходу, а саме заробітну плату та прибуток. Однак варто зазначити, що тлумачення сутності цих категорій, взаємозв'язків між ними, завжди було і залишається нині неоднозначним. Усе це говорить про актуальність систематизації наших знань про минулі та сучасні теорії розподілу доходів. Для аналізу цієї проблеми важливими є праці В. Петі, А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, Ж. - Б. Сея, Д. Мак-Кулоха, Н. Сеніора, Д. С. Міля, К. Маркса, С. Сімонді, П. Прудона, Ф. Ласалю, Л. Брентано, Дж. Кларка, С. Бем-Баверка, А. Маршала, Й. Шумпетера, Д. Кейнса, Дж. Робінсона, Ф. Найта, Ф. Гайєка, М. Фрідмена та інших.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження поглядів на розподіл доходів, що знайшли відображення в працях як фундаторів економічної теорії, так і тих, хто зробив вагомий внесок у її розвиток.

Виклад основного матеріалу. Аналіз творчої спадщини мислителів стародавнього світу дає змогу стверджувати, що їх цікавила як сутність, так і величина оплати праці. Так, законодавчий кодекс стародавнього Вавилону – Кодекс законів Хаммурапі – передбачав встановлення норми грошової винагороди найманим працівникам та терміни найму. У старогрецькому трактаті “Артхашастра”

зазначалося, що оплата праці здійснюється у відповідності до результатів праці та визначається кількістю “днів роботи” [7, с.17].

У працях мислителів стародавнього світу, античності та середньовіччя знаходили відображення характерні риси економіки тих часів, зокрема це повільний технічний прогрес, застосування низькопродуктивної ручної техніки виробництва, пріоритет натуральної форми господарства над товарною, яка була зорієнтована на самозабезпечення окремих домогосподарств. Придбання продукції за допомогою обміну чи торгівельних відносин практикувалося, однак воно ще не стало невід’ємною умовою життя, тому частка населення, зайнята торгівлею та ремеслами була незначною. Соціальна структура суспільства, що існувала в цей час, указує на примусовий характер праці [6, с.13].

Період глибоких змін у економіці провідних західноєвропейських країн у XVI-XVIII ст. отримав назву “меркантилізм”. Це була епоха великих географічних відкриттів, які сприяли формуванню світового ринку та розвитку міжнародної торгівлі. В цей час відбувалася заміна натурально-господарських відносин ринково-підприємницькими, що поглиблювало диференціацію в розподілі доходів населення. Збільшення експорту товарів сприяло створенню великих підприємств, купецьких гільдій та акціонерних товариств; формуванню мануфактурного виробництва. І саме в цей час було закладено підвалини становлення ринку праці, оскільки з’явилися нові суб’єкти економічних відносин – капіталісти-власники матеріальних умов виробництва та наймані працівники. Враховуючи зазначені зміни, вивчення витоків сучасних концепцій заробітної плати та прибутку слід розпочинати з аналізу творів вчених-меркантилістів [4, с.115; 7 с.41].

На думку меркантилістів, прибуткутворюється в сфері обігу завдяки продажу товарів за цінами, що перевищують ціни купівлі та є нагромадженням грошей при здійсненні зовнішньої торгівлі. Маючи за ціль “менше купувати в іноземців та більше їм продавати”, меркантилісти прагнули максимізувати прибуток. Вони також намагалися збільшувати кількість зайнятих працівників та платити їм мінімальну заробітну плату. В той же час побутовала думка про те, що низький рівень заробітної плати мотивує найманих робітників до праці, а підвищення оплати праці зумовить зменшення пропозиції робочої сили та спричинить добровільне безробіття [1, с.24; 10, с.80; 13, с.40].

Значний внесок у розвиток концепцій заробітної плати здійснили вчені класичної економічної теорії.

Д. Рікардо розмежував номінальну заробітну плату як грошове вираження ціни праці та реальну заробітну плату, тобто кількість споживчих благ, яку робітники мають змогу придбати за отриманий заробіток [6, с.57-58; 11].

Т. Мальтус відстоював теорію перенаселення, згідно якої заробітна плата найманих працівників повинна залишатися на рівні прожиткового мінімуму, оскільки, на його думку, її зростання збільшить чисельність населення, що може зумовити економічну катастрофу внаслідок перенаселення. Погляди Мальтуса підтримували Д. С. Міль та Д. Рікардо, які стверджували, що лише добровільне обмеження народжуваності є дієвим засобом підвищення заробітної плати, адже постійне зростання населення зумовлює зниження попиту на працю [6, с.59-60, 63, 75].

Д. Міль, Д. Мак-Кулох, Д. С. Міль вважали економічну боротьбу робітничого класу за підвищення заробітної плати безперспективною. Обґрунтовуючи це твердження, вчені доводили існування наперед визначеного фонду заробітної плати,

який передбачав мінімальну оплату праці внаслідок надмірної пропозиції трудових ресурсів. Схожими є погляди Ж. Тюрго, який вважав, що заробітна плата залишається на мінімальному рівні внаслідок великої конкуренції між працівниками різних професій на ринку праці [6, с.68, 93; 7, с.95, 117].

А. Сміт, на противагу багатьом іншим представникам класичної економічної теорії, виступав за підвищення оплати праці робітників, без чого, на його думку, жодна нація не може процвітати [1, с.116; 12].

Заробітна плата працівника та прибуток підприємця, на думку В. Петі, Д. Рікардо, Д. Міля, Ж. - Б. Сея, є прямо протилежними величинами, оскільки збільшення одного з цих показників зумовлює зменшення іншого. Проте, що взаємозалежність заперечував Д.С. Міль, який вважав, що зменшення прибутку може бути пов'язане не лише із високою заробітною платою, а й із низькими продуктивністю праці та рівнем ефективності виробництва. Також вчений відзначив залежність оплати праці робітників від зростання загальних розмірів капіталу та впливу профспілок [1, с.32; 6, с.56-58; 7, с.85, 93; 9; 11].

Засновник марксизму К. Маркс приділяв значну увагу аналізу ринку праці та таких його складових, як робоча сила, зайнятість та безробіття, оплата праці. Він стверджував, що техніко-економічний прогрес та високий ступінь механізації виробничих процесів створюють постійний надлишок працівників та їх взаємозамінність, що перешкоджає підвищенню заробітної плати. Характеризуючи різні форми оплати праці, зокрема погодинну та поштучну, Маркс уважав, що в багатьох випадках вони є прикладами капіталістичного шахрайства та джерелом вирахувань із заробітної плати [2, с.256; 4, с.334;8;10, с.170].

Представник нової історичної школи Л. Brentano вважав, що роботодавці повинні бути зацікавлені у високій заробітній платі працівників. За твердженням вченого, підприємці, будучи товаровиробниками, є залежними від платоспроможного попиту населення, який значною мірою визначається доходами найманих робітників [7, с.233].

Р. Штольцман (представник соціального напрямку в політичній економії) поділяв вартість на два елементи: заробітну плату та прибуток, та вважав їх засобами для забезпечення єдиної мети – достойного життя робітників та капіталістів [7, с.236].

Один із провідних представників неокласичної школи Дж. Б. Кларк аналізував показники заробітної плати, опираючись на концепцію граничної продуктивності. Аналізуючи зв'язок між величиною заробітної плати, рівнем зайнятості працівників та продуктивністю праці, він стверджував, що збільшення кількості робітників зумовлює зниження продуктивності їхньої праці, а разом з тим і рівень заробітної плати [10, с.211].

Засновник кейнсіанства Д. Кейнс указав на кілька важливих слабкостей класичної та неокласичної теорій. Зокрема, він заперечував твердження, згідно з яким, безробіття виникає внаслідок високого рівня заробітної плати, а її зниження є головним дієвим засобом збільшення попиту на працю та досягнення повної зайнятості. Вчений зазначив, що зайнятість та безробіття безпосередньо не залежать від змін у заробітній платі, а визначаються динамікою ефективного попиту, який забезпечує економічну рівновагу за відповідного рівня зайнятості. Кейнс стверджував, що зниження заробітної плати лише сприятиме збільшенню безробіття, оскільки воно спричинить падіння цін; погіршить умови зовнішньої торгівлі і, як наслідок, – зменшить реальний дохід та зайнятість; зумовить очікування ще більшого зниження заробітної

плати в майбутньому та може змусити робітників діяти спільно проти зниження оплати праці [2, с.593; 6, с.160-162].

Кейнс наголошував, що “найрозумніша політика полягає ... у підтримуванні стійкого загального рівня грошової заробітної плати” [2, с.602].

На думку представниці посткейнсіанства Дж. Робінсон, в умовах конкуренції на ринку праці саме збільшення заробітної плати зумовлює зростання продуктивності праці, а не навпаки. Вона вважала, що підприємці на рівні з робітниками повинні бути зацікавлені у підвищенні заробітної плати як чинника, що створює попит та стимулює технічний прогрес, а також поліпшує життєві умови робітників. Отже, Дж. Робінсон передбачала створення суспільства, в якому здійснюватиметься добровільна співпраця прогресивних підприємців та робітників у питанні підвищення оплати праці [13, с.202].

Представники неолібералізму Ф. фон Гайєкта М. Фрідмен стверджували, що жорсткі вимоги профспілок щодо утримання заробітної плати на високому рівні зумовлюють значне скорочення прибутку фірм, зменшують попит на працю і як наслідок – спричиняють безробіття. Вони доводили, що підвищення заробітної плати зумовить заміщення праці капіталом і навпаки. Дослідники вважали, що рівень заробітної плати повинен встановлюватися ринком праці залежно від його кон'юнктури, а не внаслідок державного регулювання [5, с.368; 7, с.427].

Цінність для історії економічної думки становлять концепції прибутку, які зародилися ще в межах класичної школи політичної економії. Аналіз цих концепцій дає змогу краще осягнути взаємозв'язок між двома основними видами доходу – заробітною платою і прибутком.

Варто наголосити, що висновок про те, що заробітна плата, виплачена найманому працівнику, є лише частиною створеної ним вартості, знаходимо вже у В. Петі. Неоплачена праця робітника привласнюється капіталістом та, як наголошував Петі, являє собою ренту. Таким чином, на думку вченого, прибуток підприємця у вигляді ренти є різницею між вартістю товару та заробітною платою [1, с.32; 7, с.60; 9].

УХVІІІ ст. в межах класичної школи відбувався розвиток ідей фізіократів. Представники цього напрямку Ж. Тюрго та Ф. Кене вважали, що прибуток утворюється в сільському господарстві, адже він є “чистим продуктом” – надлишком продукції над витратами виробництва, що утворюється лише в цій сфері [7, с.65; 68].

Д. Міль та Д. Мак-Кулох вважали справедливим, що саме капіталіст як організатор процесу виробництва отримує прибуток. Н. Сеніор та Д. С. Міль розглядали прибуток як результат пожертви капіталіста за його “утримання” від поточного використання свого особистого доходу та перетворення його на капітал. Цікавою є також теорія “останньої години праці” Н. Сеніора. Вчений зробив припущення, згідно якого авансований підприємцем капітал відтворюється протягом усього робочого дня працівника і лише в останню годину його праці утворюється прибуток. Таким чином, Сеніор уважав, що цей вид доходу отримується лише за незмінної кількості годин праці робітника та засуджував вимоги робітничого класу щодо зменшення тривалості робочого дня [2, с.177; 6, с.65-66; 7, с.93, 108].

Ж. - Б. Сей вважав, що прибуток підприємця включає в себе дві складові – промисловий прибуток та підприємницький дохід. Накопичення промислового прибутку або проценту на капітал відбувається за допомогою виробництва та ощадливості, а підприємницький дохід є винагородою за управління та промислові здібності підприємця, його таланти та діяльність [6, с.68].

Аналізуючи суть прибутку, А. Сміт відмовлявся розглядати його як винагороду підприємця “за нагляд та управління”. Вчений вказує на те, що прибуток не схожий на оплату праці та залежить від величини капіталу, авансованого у виробництво. А. Сміт, а також Д. Рікардо розглядали прибуток як різницю між новоствореною вартістю та заробітною платою [12].

Д. Рікардо пов'язував величину прибутку із розміром заробітної плати, тому зменшення прибутку у зв'язку з підвищенням оплати праці вважав важливою проблемою. Він доводив, що прибуток має природну тенденцію до зниження. Пов'язуючи заробітну плату із ціною продуктів харчування робітників, дослідник доводив, що внаслідок “закону спадної родючості ґрунту”, продуктивність праці в сільському господарстві зменшується, що зумовлює зростання цін на продукти харчування, а це в свою чергу спричиняє зростання заробітної плати та зменшення прибутку. Рікардо вважав, що протидіяти падінню прибутку зможуть відкриття в агрономічній науці та вдосконалення машин, які застосовуються у виробництві предметів споживання. На думку вченого, ці фактори зберігатимуть частину праці робітників та знижуватимуть ціни на предмети споживання [6, с.56, 58; 11].

К.Маркс визначав дохід капіталіста з допомогою поняття “додатковий продукт”, який створюється після відшкодування працівником денної вартості його робочої сили та вартості засобів виробництва. Він доводив експлуаторську суть прибутку, аргументуючи це твердження тим, що робітники створюють більше вартості, ніж витрачається коштів на їхнє утримання та відтворення. Таким чином, на думку дослідника, “додатковий продукт” праці повинен повністю належати робітникам [2, с.229-230; 8].

Необхідність отримання працівниками повного продукту їхньої праці відстоювали представники критичного напрямку політичної економії, зокрема С. Сімонді, П. Прудон, К. Родбертус-Ягенцев, Ф. Ласаль; мислитель утопічного соціалізму Р. Оуен; соціалісти-рікардіанці Д. Грей та В. Томпсон.

С. Сімонді стверджував, що заробітна плата є обкраданням працівника, адже вона “становить лише кількість засобів до існування, що була необхідна для життя робітників у попередньому році”. Твердження про те, що працівники ніколи не є повністю винагородженими за свою працю П. Прудон обґрунтовував за допомогою створеної ним концепції “помилки в рахунках”, згідно з якою капіталісти, оплачуючи вартість індивідуальної праці робітників, яка являє собою заробітну плату, при цьому привласнюють продукт їхньої колективної праці у вигляді прибутку. На думку К. Родбертуса-Ягенцева, суспільство повинно забезпечувати справедливий розподіл доходів, тобто отримання всього продукту праці кожним працівником [6, с.78, 81, 88; 7, с.148, 150].

Ф. Ласаль пояснював, що одержання робітниками мінімуму засобів існування замість повного продукту їхньої праці є наслідком дії “залізного закону заробітної плати”. Дослідник указував на неможливість скасування цього закону та доводив необхідність створення добровільних асоціацій, в яких робітник та підприємець поєднувалися б в одній особі. Ласаль вважав, що таким чином було б ліквідовано різницю між заробітною платою та прибутком, тобто винагорода робітника збільшилась би до повного продукту праці [7, с.151-152].

Р. Оуен стверджував, що прибуток капіталіста – це додатковий продукт, а тому він має належати його безпосереднім виробникам, тобто найманим працівникам. Досягнення цієї мети Оуен убачав у знищенні приватної власності та нетрудових

доходів. Право працівників на всю частку результатів їхньої праці відстоювали також Д. Грей та В. Томпсон. Зокрема В. Томпсон уважав, що додаткова вартість утворюється лише за допомогою праці та заперечував продуктивність капіталу [1, с.93; 3, с.201-202].

О. Шпан (представник соціального напрямку у політичній економії) запропонував концепцію оберненої експлуатації або “оберненої додаткової вартості”, згідно з якою не капіталісти експлуатували робітників, а навпаки. Шпан указував на постійне протиріччя між працею та капіталом, згідно з яким частка праці робітників у виготовленому продукті завищувалася, а праця підприємців у свою чергу ніколи не оцінювалася належним чином [4, с.311].

Згідно з твердженням представника маржиналізму С. Бем-Баверка, працівники, отримуючи заробітну плату, мають змогу придбати теперішні товари та послуги, а підприємці, утримуючись від поточного споживання, очікують на прибуток у майбутньому. Тому прибуток – це процент, який являє собою різницю в оцінці теперішнього та майбутнього блага [7, с.248].

Засновник неокласичної теорії в економічній науці А. Маршал уважав, що прибуток складається із підприємницького доходу (за управлінську працю та ризик) та процента (за очікування майбутнього задоволення від матеріальних ресурсів). Вчений також стверджував, що окрім нормального прибутку, який отримують підприємці, які йдуть перевіреним шляхом, існує можливість отримувати тимчасовий додатковий дохід тими, хто відкриває нові та покращені методи господарювання [1, с.164; 4, с.355].

Представник неолібералізму Ф. Найт характеризував прибуток як дохід, пов'язаний з невизначеністю, “яку за самою її природою не можна ні застрахувати, ні капіталізувати, ні оплатити у вигляді заробітної плати” [2, с.416].

Визначний економіст ХХ ст. Й. Шумпетер визначав прибуток як дохід за інноваційну діяльність, пов'язану з впровадженням нових технологій, продуктів та організаційних форм бізнесу. Ключова роль в цьому процесі відводилася новаторові, якого дослідник ототожнював з підприємцем. На думку Шумпетера, підприємці є порушниками рівноваги в економіці, а тому його діяльність лежить в основі будь-якого розвитку та сприяє переходу економічної системи з одного рівноважного стану в інший [2, с.417].

Висновки. У сучасній економіці розподіл доходів є важливим індикатором ефективності функціонування ринку праці. Проаналізувавши концепції заробітної плати та прибутку, які було створено представниками різних шкіл економічної науки, можемо відзначити постійний їх інтерес до цих питань, а також указати на певні відмінності між цими концепціями.

Протягом тривалого періоду часу мінімізація заробітної плати вважалася чи не основним засобом збільшення прибутку. Проте з часом сформувалося розуміння того, що підвищення заробітної плати вище рівня прожиткового мінімуму збільшує реальну платоспроможність населення, що своєю чергою забезпечує кращу реалізацію товарів і послуг та сприяє збільшенню прибутків власників капіталу. Крім того було доведено, що зростання ефективності виробництва та продуктивності праці, застосування нових досягнень технічного прогресу є не менш вагомими, ніж заробітна плата чинниками, що визначають рівень прибутковості фірм.

Довгий час в історії економічної думки панувало твердження про те, що підприємницька функція є невіддільною від функції власника капіталу. Недостатнє вивчення теми підприємництва зумовило доволі негативне ставлення багатьох

вчених до підприємця протягом тривалого періоду. Однак необхідно відмітити, що з часом поняття капіталіста та підприємця розмежувалося. Стало очевидним, що підприємець крім одержання прибутку зацікавлений в інноваційному розвитку економіки, у вдосконаленні шляхів та методів організації виробничих процесів. Тому і відношення до нього у суспільстві повинно бути не як до експлуататора, а в першу чергу як до менеджера, який керує певним виробничим процесом і його розвиває.

Отже, дискусії, що точаться впродовж багатьох років довкола проблеми ефективного розподілу доходів, місця заробітної плати в структурі ринку праці, – усе це зумовлює потребу в подальшому вивченні цих питань.

1. Аникин А. В. Юность науки. Жизнь и идеи мыслителей-экономистов до Маркса. М.: Политиздат, 1971. – 382 с.
2. Блауг Марк. Економічна теорія в ретроспективі / Пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 670 с.
3. Злупко С.М. Історія економічної теорії: Підручник. – К.: Знання, 2005. – 720 с.
4. Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. – Ч.1 / За ред. В. Д. Базилевича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – 582 с.
5. Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. – Ч.2/ За ред. В. Д. Базилевича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – 575 с.
6. Історія економічних учень: Навчальний посібник / За ред. В. В. Кириленка. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – 233 с.
7. Історія економічних учень: Підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Татаренко, А. М. Поручник та ін. – К.: КНЕУ, 1999. – 575 с.
8. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії. Т. I. Книга 1. Доступно з: <<http://www.esperanto.mv.ru/Marksismo/Kapital1/index.html>>
9. Пети В. Трактат о налогах и сборах. Доступно з: <<http://books.efaculty.kiev.ua/pdt/1/>>
10. Проскурін П.В. Історія економіки та економічних учень. Нариси економічної історії індустріальної цивілізації: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2005. – 372 с.
11. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Доступно з: <http://www.libertarium.ru/lib_ricardo_reader10>
12. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Доступно з: <http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/smit/index.php>
13. Юхименко П.І., Леоненко П.М. Історія економічних учень: Навч. посіб. – К.: Знання-Прес, 2000. – 514 с.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF SCIENTIFIC VIEWS ABOUT WAGE IN MARKET ECONOMY

P. Ostroverkh, O. Yaremchuk

*Ivan Franko Lviv National University
E-mail: olesja.yaremchuck@gmail.com*

The article highlights an evolution of views about income distribution in the labor market. The formation and development of wage and profit conceptions and particularities of interpretation of theories within individual economic schools are analyzed in the article.

Keywords: wage, profit, income, labormarket, entrepreneurship.

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ НАУЧНЫХ ВЗГЛЯДОВ НА ЗАРАБОТНУЮ ПЛАТУ В РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ

П. Островерх, О.Яремчук

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

E-mail: olesja.yaremchuck@gmail.com

В статье исследовано эволюцию взглядов на распределение доходов на рынке труда. Проанализировано становление и развитие концепций заработной платы и прибыли, а также особенности толкования этих теорий в пределах отдельных экономических школ.

Ключевые слова: заработная плата, прибыль, доход, рынок труда, предпринимательство.